

Anastasios YANNOULATOS

RELIGIJSKI DOPRINOS RAZVIJANJU ZAJEDNIČKIH VRIJEDNOSTI I GRAĐANSKOG DRUŠTVA

**Kako religijske zajednice mogu doprinosti
izgradnji boljega društva***

Sažetak

Autor je etnički Grk i pravoslavni nadbiskup u Albaniji. U prvom dijelu predavanja analizira s teološkog stajališta europsko društvo u kojem djeluju današnji kršćani i muslimani. S jedne strane vidi potiskivanje religije u područje privatnosti te pomanjkanje duhovnih vrijednosti u sekularnoj Europi, s druge strane uočava inzistiranje na poštivanju ljudskih prava kako ih proklamiraju različite deklaracije. Muslimani se trebaju naviknuti na pluralno društvo u kojem ima i ateista a kršćani naučiti ljubiti jednako sve ljude.

U drugom dijelu govori o prioritetima za koje se mogu zalagati kršćani i muslimani u europskim državama: humana borba protiv nasilja, pomirenje i održivi mir, konstruktivni religiozni odgoj i izobrazba u javnim školama. "Trebamo omogućiti da govore oni koji su iz straha zanijemili." To se postiže iskrenim međureligijskim dijalogom, primjerom mirnog suživota te jednakim poštivanjem drugačijih ondje gdje smo mi vjernici manjina ili većina. Globalizacija je vjernicima izazov na humanu suradnju na području ekologije, siromaštva, etničkog pomirenja, međunarodnog prava, mira i dr.

* *Napomena urednika:* S ovim je predavanjem autor nastupio na Međunarodnoj konferenciji *Kršćani i muslimani u Europi*, koja je od 12. do 16. rujna 2001. održana na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu. Usp. prikaz konferencije u ovom broju časopisa: F. TOPIĆ, *Međunarodna konferencija Kršćani i muslimani u Europi*. Zahvalni smo autoru i organizatorima konferencije što nam je omogućeno objavljivanje ovoga teksta.

I. Zajednički život kršćana i muslimana u suvremenoj Europi

I. Religijske vrijednosti u suvremenoj Europi

U sekularnom, pluralističkom društvu, jedna od prvih dužnosti kršćana i muslimana u Europi jest pokazivati da religija ima važnu ulogu u ljudskom životu. Religija nije sporedni proizvod moralnog, razumskoj ili emocionalnog života u društvu nego neovisni i primarni fenomen koji se odnosi na posebnu kategoriju sakralnoga, svetoga. Ona stalno proširuje ljudsku svijest iznad zemaljskih granica i srce otvara za Vrhunsko. Religija je bitno iskustvo svih ljudskih društava i stoga ne može biti potisnuta kao što je bila u ateističkim režimima, niti potpuno zanemarena kao što je u nekim sekularnim državama.

Mi kršćani i muslimani trebamo istovremeno biti samokritični te dopuštati svoje pogreške. Religija je veoma često ljude dijelila - ne samo u prošlosti nego i danas - te promicala neprijateljsko raspoloženje i sukobe, uključujući i etničko čišćenje. Mi članovi ovih dviju religija trebali bismo svjesno odbacivati svaku agresivnu politiku te nadvladavati sve vrste nasilja koje biva počinjeno u ime religije. Potrebni su nam intenzivni i trajni naponi na svim razinama osobnog i socijalnog života da bismo ostvarivali ovu viziju.

Sekularizam i praktični ateizam u kapitalističkim društvima suvremene Europe stvorili su nove norme u životu ljudske osobe. U Europi opažamo ne samo čistu indiferentnost prema religiji nego i sasvim novo usmjerenje. Novac je norma i prioritet koji utječe na ritam cijelog našeg života. Hramovi današnje kulture jesu banke koje su u mnogim gradovima najimpresivnije zgrade. One predstavljaju "katedrale" suvremenog sekularnog društva. Novac znači moć, raskoš, seks i socijalnu utjecajnost. Novac je postao lažno božanstvo, idol mjesto da bude sredstvo koje služi čovječanstvu. Na žalost, ovo štovanje novca napast je i mnogim religioznim osobama. To, dakako, nije nova pojava jer Biblija i Kuran osuđuju tu napast. S ovom novom idololatrijom usko je povezano naglašavanje individualizma i idolskog štovanja samoga sebe. Ipak i u ovim sekularnim društvima mnogi muškarci i žene osjećaju potrebu za višim ciljem života. Čeznu za duhovnim identitetom, za oproštenjem, zajedništvom, savršenstvom; drugim riječima, potrebna im je religijska dimenzija u životu.

Kršćanstvo i islam odbacuju opasno sekularno usmjerenje koje ljude vodi u pometnju, tjeskobu, duhovno ropstvo i usamljenost. Religiozno

iskustvo otvara ljudski um i srce prema Neizmjernom, otkrivajući duhovne potencijale ljudskog bića i omogućujući dodir s Bogom po vjeri, molitvi, bogoštovlju i posluhu Božjim zapovijedima. Religiozno shvaćanje pomaže ljudima da njeguju zajedništvo, poštovanje i simpatiju prema svakom ljudskom biću, čak prema strancu i neprijatelju. Vodi nas, nadahnjuje i osposobljava da nadvladamo ropstvo sebičnosti. Udahnjuje pozitivan stav prema životu te ljude osposobljava za nove inicijative mira i suprotstavljanja socijalnoj nepravdi.

Kršćani i muslimani u Europi mogu i trebaju surađivati u formuliranju i promicanju zajedničkih vrijednosti i duhovnih norma, sigurnog uvjerenja da čovjek u svemiru nije neovisan te da ljudski interes ne može čovječanstvu biti konačni kriterij. Vjernici su uvjereni da je Bog sve stvorio od jednoga te osjećaju njegovu nazočnost i providnost u svagdanjem životu. Povezanost s Bogom i ovisnost o Bogu pomažu ljudskoj osobi da bude iskrena pred Bogom i mirna u sebi te ujedno ulijevaju snažnu nadu i pouzdanje u Boga za vrijeme životnih nevolja.

Mnoga europska društva potisnula su religiju na rub. Ova marginalizacija donosi tjeskobu nekim religioznim osobama koje se usredotočuju na statistike što govore o većinskoj i manjinskoj religiji. Trebamo se osloboditi takve nesigurnosti. Isus je rekao: "Ne boj se, stado malo" (Lk 12,32). Konačni kriterij istine ne ovisi o glasovanju većine. U znanosti, umjetnosti i u napretku čovječanstva vidimo da istina ne dolazi od glasanja. Gore smo spomenuli da religija ima drugi poziv. Najvažnije nije koliko nas je malo nego jesmo li autentični i sigurni u svome traganju za Bogom i poslušnosti njegovoj volji, usklađujući svoj život s onim što ispovijedamo i vjerujemo.

Svaki naraštaj treba svoj religiozni život pročišćavati iznutra. Govoreći iz kršćanske perspektive, glavni prioritet je, jesmo li spremni živjeti cjelovito evanđelje te svoj život urediti prema blaženstvima, prema poruci parabole o dobrom Samarijancu, govoru o Sudnjem danu, Pavlovoj himni ljubavi itd., i prema primjerima ljubavi, poniznosti, pravde i požrtvornosti kakve su ostavili naši sveci.

2. Važnost ljudskih prava za skladan suživot i poštivanje među različitim religijskim zajednicama

Miran suživot je ideal nas kršćana i muslimana koji trebamo iskreno njegovati. Ovakav tip suživota može se oslanjati na dva polazišta: prvo, indiferentnost prema religioznom iskustvu ili svjesnom doživljavanju unutarne bitnosti religioznosti, kako se vidi kod mnogih istaknutih osoba svih

religija. S druge strane, netolerancija među religijskim zajednicama koje žive na istom prostoru može dolaziti ili iz religiozne podloge (npr. fundamentalizam) ili iz nereligijskih korijena (tj. od političkih, nacionalističkih, psiholoških ili sebičnjačkih čimbenika). Sve je ovo u prošlosti vršilo snažnu ulogu u Europi i nastavlja se bez prekida.

U današnjoj Europi temelj za skladan suživot religioznih i nereligioznih skupina može biti iskreno prihvaćanje i provođenje Deklaracija o ljudskim pravima, osobito odredbe o slobodi savjesti. Iako mnogi muslimani ove Deklaracije mogu smatrati odviše zapadnjačkima, one ipak nude podlogu za daljnju raspravu i popravke. Kršćani također imaju neka oklijevanja i priredili su neke ozbiljne prijedloge za usavršenje spomenutih dokumenata. Religijski sastav svake europske zemlje složen je ali je u mnogim zemljama neka religija tradicijski povezana s identitetom, kulturom, patnjama i očekivanjima pojedinog naroda.

Da bismo njegovali pozitivno ozračje među kršćanima i muslimanima, valja ponuditi brižno proučavanje i naglašavanje važnih antropoloških načela iz ovih dviju religija. Spominjem nekoliko takvih načela.

a) U islamu vrijedi kao aksiom ideja da čovjek sačinjava božanski znak (aya). Čovjekovo dostojanstvo izvire iz njegove naravi i na tome se temelje sve daljnje misli o ljudskim pravima. Muhamed je prigodom svoga posljednjeg hodočašća u Meku naglasio: "O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i jedne žene stvaramo i na narode i plemena vas dijelimo da biste se upoznali. Najugledniji kod Allaha je onaj koji Ga se najviše boji, Allah uistinu sve zna i nije mu skriveno ništa" (*Kur'an*, XLIX, 13 - Korkutov prijevod). Islam istovremeno naglašava društvenost čovjeka te njegovu povezanost s politikom, ekonomijom i kulturom kao cjelinom. Također podvlači čovjekovu neposrednu povezanost s Bogom te ovisnost o Bogu, pokazujući relativnost ljudske volje i potrebu podlaganja božanskoj volji (islam). Ipak iznosi i zbiljsku kritiku: budući da je svaki čovjek Božji rob, ne postoji autonomna ljudska vrijednost. Za islam je humanizam neshvatljiv ako ga se odreže od dimenzije vječnosti i liši duhovne dimenzije, jer takvo usmjerenje može voditi obožavanju čovjeka prema mišljenju nekih muslimanskih teologa.

Islam također prihvaća ljudsko dostojanstvo sljedbenika drugih monoteističkih religija. Poštuje i štiti prava *dhimmi-a*, nemuslimanskih stanovnika u nekoj muslimanskoj zemlji. U nekim slučajevima Kuran općenito spominje nemuslimanske narode a u nekim slučajevima posebno sljedbenike Isusa. U tim kuranskim ajetima ponekad se pojavljuje simpatija a ponekad izričito suprotstavljanje (npr. V, 85). Drugdje žustro napada obje skupine (V, 56-57). Tijekom proteklih vremena musliman-

skim uglednicima bilo je dopušteno da svaki slučaj tumače prema svome neposrednom interesu pa su na temelju toga svaki put mogli postupati prema svojoj odluci.

Strog je i netolerantan stav muslimana prema politeistima i ateistima (Sura IX nosi naslov "Pokajanje"). Kako će se islam postavljati prema osobama u današnjoj Europi koje su izvan religijskih zajednica? To je kritično pitanje kojim se trebaju baviti muslimanski teolozi. Islam ipak sam sebe definira kao "religiju logike" i "logiku" i sigurno će predložiti logična rješenja koja će odgovarati stanju u suvremenom svijetu.

b) Što se tiče kršćanstva, službeni crkveni krugovi u zapadnoj Europi na početku su se suprotstavljali Deklaracijama o ljudskim pravima, uglavnom stoga što su ih smatrali plodom humanističke filozofije i protoreligijskih tendencija. Ipak su istovremeno mnogi kršćani nastojali teološki opravdati ta prava. Prvi temelj kršćanske antropologije je stih iz Staroga zavjeta: "Kad je Bog stvorio čovjeka, napravio ga je na priliku svoju; stvorio je muško i žensko" (Post 5,1-2). Drugi temelj je dogma o utjelovljenju Božanske Riječi, kada je Krist uzeo svu ljudsku narav. To je temelj i sigurnost dostojanstva svake osobe. Crkva je tijekom povijesti u svom dogmatskom učenju i liturgiji propovijedala i živjela biblijsku objavu prema kojoj je čovjek stvoren na sliku Božju i treba svoj život usmjeravati prema Onome čija je slika; Crkva je također propovijedala da sve čovječanstvo potječe od jednog para koji je Bog stvorio (Dj 18,16). Stoga sva ljudska bića imaju od Boga darovano dostojanstvo, bez obzira na njihovu rasu, boju kože, jezik i obrazovanje.

Dok je zapadna kršćanska misao naglašavala um, intelekt i volju, istočna kršćanska teologija posebno je naglasila elemente slobode i ljubavi, postavljajući za središte ljubav i zajedništvo triju osoba Presvetoga Trojstva. Druga osoba Presvetog Trojstva, Krist, uzevši ljudsku narav obdario je svako ljudsko biće neprocjenjivom vrijednošću te osigurao osobnu slobodu i dostojanstvo.

Ljubav je žarišna točka iz koje kršćani trebaju gledati svoju odgovornost na lokalnoj i univerzalnoj razini. Sloboda ljubiti nije uvjetovana uvjerenjem drugih. "Blažen onaj koji može jednako ljubiti svakoga čovjeka" (Maksim Priznavalac). Kršćanska ljubav po definiciji ima široke dimenzije. Ne može je spriječiti nikakva nacionalna ili religijska zapreka. Kada prihvaćamo drugog čovjeka i drugu zajednicu, poštujući njihovu slobodu i ne prisiljavajući ih da prihvate naša gledišta, tada se možemo osjećati opušteno pred sljedbenicima drugačijih religijskih uvjerenja, duboko poštujući njihova ljudska prava i spremni na suradnju u onome što oni općenito prihvaćaju i podupiru.

3. Odgovorni građani

Europske države prihvaćaju Deklaracije o ljudskim pravima, osobito "Povelju o temeljnim ljudskim pravima Europske unije", prvu za 21. stoljeće koja je bila proglašena u Nici 7. prosinca 2000. Kršćani i muslimani u Europi uživaju mnoge povlastice kao građani, ali su također dužni ispunjavati konkretnu ulogu i obveze prema zemljama gdje žive. Religijske zajednice trebaju biti otvorene društvu, nudeći na najbolji način ono što imaju ponuditi. Opasna je napast da postanemo zatvoreni klubovi, usmjereni samo na vlastite interese. Ono što od Boga primamo trebamo dijeliti s drugima, poštujući njihovu slobodu.

U pluralističkom društvu religijske zajednice zadržavaju izvjesnu moć, ali trebaju brižljivo izbjegavati napast da poistovjete religiju s kojom političkom strankom. To bi ih moglo skrenuti na pogrešan pravac. U političkim strankama postoji mješavina mnogih interesa a pravila politike sasvim su različita od pravila religije. Religija treba promicati vječne vrijednosti i ne smije dopuštati političkim strankama i političarima da je upotrebljavaju za sebične interese na štetu drugih. Trebamo usmjeriti svoju zajedničku pažnju na to kako da religiozne vrijednosti učinimo sredstvima za izgradnju boljega društva. Religija treba promicati slobodu, pravdu, čuvanje prirode, poštivanje slobode savjesti kod svih a ne samo kod onih koji pripadaju našoj religioznoj skupini.

Svojim kritikama i prijedlozima možemo popraviti formulaciju različitih točaka u Deklaracijama o ljudskim pravima, naglašavajući socijalna prava, posebnu brigu za siromahe, poštivanje svakog ljudskog bića bez obzira što ti muškarci i žene vjeruju ili ne vjeruju, zatim rasni i etnički identitet. Mi općenito prihvaćamo generalna načela i često ih ponavljamo, ali smo veoma daleko od savjesnog ispunjavanja tih načela.

II. Temeljni prioriteti za današnju situaciju

I. Nadvladati svaki oblik nasilja

Nužno se nameće potreba nadvladavanja svakog oblika nasilja u Europi kao i na cijelom svijetu. Svjetsko vijeće Crkva osjetilo je potrebu da prvo desetljeće novoga tisućljeća proglasi "desetljećem za nadvladavanje nasilja" (2001.-2010.). To svim kršćanima i muslimanima može postati prioritet, osobito u Europi.

Često su skloni napasti nasilja upravo oni koji imaju moć - političku, financijsku, vojnu ili administrativnu. Zato što imaju mogućnost namet-

nuti svoje nakane preko različitih oblika manipulacije, krivog informiranja, elektronskog i ljudskog pranja mozga kao i pomoću prijetnja i pokušaja da potkupe savjesti.

Međutim, nasilje ne postoji samo ondje gdje mediji svraćaju našu pozornost. Ono tinja i u manjim gradovima i zajednicama o kojima se misli da svima pružaju sigurnost. Nasilje nas često iznenađuje različitim oblicima kriminala. Zastrašuje nas razaranjem ljudskih osoba pomoću droga, ksenofobije i rasizma. Tragično je što neki ljudi ne oklijevaju donositi religijske natpise i dokaze na taj divljački ples nasilja. Bitno je, međutim, priznati da ovaj virus nasilja vreba u svakome od nas te u kritičnim trenucima utječe i truje naše odnose s drugima. Nastojmo da ne prikazujemo nevažnom agresiju koja se skriva u svakom ljudskom srcu.

U borbi za prevladavanje nasilja religijske zajednice mogu bitno pridonositi načelima trajnih vrijednosti, vizijom mira i pomirenja, živim primjerima te snagom trajne kritike samoga sebe i obnove.

Dopustite mi da navedem dva slučaja iz naše situacije u Albaniji. U prvom Crkva je odgovorila proročkom budnošću, u drugom žrtvama nasilja ponudila je iskrenu ljubav. God. 1997. kad je strahovita anarhija proždrala našu zemlju, mnoge albanske obitelji imale su priliku nabaviti kaljašnikov te ga upotrebljavati za suprotstavljanje nasilju ili čak za vršenje nasilja. U tim dramatičnim satima državnog kaosa i unutrašnjeg bezakonja razbuktalesu se nekontrolirane mračne sile u srcima nebrojenih ljudi, čak i veoma jednostavnih ljudi. Čim se pružila prilika, ti ljudi nisu oklijevali pljačkati bolnice, sirotišta i religijske institucije čineći nasilja nad bolesnicima, starijima i čak nevinoj djeci. Crkva, koja se tek bila podigla nakon desetljeća žestokog progona, proročki je podigla svoj glas: "Dosta krvi! Dosta ubijanja! Ne mržnji!... Jedino svladavanjem samih sebe, obraćenjem, istinom, oproštenjem i pomirenjem može doći istinski mir" (Priopćenje javnosti od 6. 3. 1997.). A ljudi različitih uvjerenja slušali su glas Crkve s pažnjom i poštovanjem.

Nismo se ni oporavili kad su 1999. god. stotine tisuća žrtava nasilja na Kosovu preplavile zemlju. Pravoslavna crkva nastojala je s ljubavlju prihvatiti što veći broj ljudi, ne pitajući za njihov religiozni identitet, a znala je da su većina izbjeglica muslimani. Crkva je mobilizirala sve svoje članove, osobito mlade i žene. Potaknula je prijatelje iz svega svijeta te skupila više od 12 milijuna dolara i široko razvila brižljivo zbrinjavanje preko 30.000 izbjeglica kojima je olakšavala patnju. Dok su glasovi iz nekih krugova pokušavali ratu na Kosovu dodati religijsku intonaciju, mi smo odlučno protestirali ponavljajući: "Nitko nema pravo upotrijebiti sveto ulje religije za razbuktavanje plamena oružanih sukoba, nego ga

treba upotrebljavati kao Božji dar za liječenje rana te za povezivanje pojedinaca i zajednica u miru” (13. 3. 1998.).

2. Zalaganje za autentično pomirenje i održivi mir

Religija je u prošlosti, za vrijeme kritičnih razdoblja, bila upotrebljavana za jačanje nacionalnog identiteta i otpora. Danas vjerski poglavari i vjernici trebaju ispunjavati drugi visoki poziv, a taj je da oduševljeno i ustrajno rade na pomirenju među državama i narodima te na uspostavljanju održivog mira u Europi i cijelome svijetu. Mržnja je veliki zajednički neprijatelj i s time se trebamo suočiti. Samo intenzivnim i zajedničkim zalaganjem možemo se nadati da ćemo umanjiti i čak izliječiti tu veliku bolest. Sumnja i mržnja otrovale su poput zmijskog otrova srca tisuća ljudi. Autentični religiozni nauk i primjeri mogu njegovati jedini protulijek toj opasnosti, a taj protulijek je opraštanje i ljubav u srcima ljudi. Održivi mir ne može se uspostaviti samo diplomatskim i političkim pregovorima nego će zavladati upornim radom nadahnutih osoba vjere, osoba koje vjeruju u Boga ljubavi i posvećuju svoje živote kreativnim inicijativama za pomirenje i mir.

Na nedavnom susretu u Morgesu u Švicarskoj, koji je održan u lipnju 2001., sabralo se 19 poglavara svih religijskih zajednica iz bivše jugoslavenske republike Makedonije. U zaključku s tog sastanka naglasili smo: “Mir je odviše važan a da bismo ga prepuštali samo političarima. Za mir su odgovorne također Crkve i vjerske zajednice. Duboko vjerujemo da odgovore na probleme treba uvijek tražiti u otvorenom i stabilnom dijalogu koji se temelji na potpunom međusobnom poštivanju naših razlika te vrijednosti drugih religijskih tradicija i zajednica.”

Pravoslavna crkva Albanije u jednom apelu javnosti (od 24. 6. 1999.) naglasila je: “Različite vjerske zajednice trebaju izvlačiti iz najdubljih i najizvornijih slojeva svoje nauke i tradicije te postajati nadahnuti djelatnici pomirenja i mira. Trebamo poduzimati inicijative kojima ćemo graditi slobodno i pravedno društvo koje poštuje religijsku slobodu i posebnost drugoga. Trebamo izgrađivati društvo u kojem drugi ne prestaje biti Božje stvorenje te naš brat ili sestra, bez obzira što vjeruje”.

Osobe koje vjeruju u Boga dužne su biti mirotvorci i pomiritelji u društvu. Trebamo omogućiti da govore oni koji su iz straha zanijemili. Trebamo štiti nezaštićene, boriti se za Božji mir i pravdu te slaviti “službu pomirenja”. Svima trebamo poručivati: bez mržnje, bez krivog informiranja, bez naglašavanja starih neprijateljstava! Granica između dobra i zla nije između osoba, društvenih skupina ili naroda. Ona je u srcu

svakog ljudskog bića. Zato je nužno da svjetlo ljubavi prožme najintimnije pore naše savjesti i misli.

3. Poticati iskreni religijski dijalog

Kršćani i muslimani vode različite tipove teološkog dijaloga već stoljećima, počevši od bizantinskog razdoblja.¹ Tijekom posljednjih nekoliko desetljeća iskristalizirala se potreba za novim, objektivnijim dijalogom među sljedbenicima monoteističkih religija i poduzeti su ozbiljni koraci. Međureligijski dijalog može pomoći da nadvladamo nesporazume i kriva tumačenja religijskih pogleda drugoga te olakšati bolje shvaćanje ozbiljnih stvari u religijskom iskustvu drugih kultura i naroda. Konkretni međureligijski dijalog nije apstraktni susret religijskih sustava nego susret ljudskih osoba koje imaju istu ljudsku narav.

Dijalog koji poštuje religijska načela i poglede drugih ne znači sinkretizam niti razvodnjavanje vlastite vjere. Naprotiv, prava i plodna interakcija traži dobro poznavanje vlastite vjere te stalno življenje te vjere u pokajanju, poniznosti i istinskoj ljubavi. "Savršena ljubav izgoni strah" (1 Iv 4,18), svaku vrstu straha te ispunjava nadom. Snaga Božje istine i ljubavi otvara neočekivane prolaze u slijepoj ulici. Dužni smo dijeliti s drugima sigurnost i najdublja duhovna iskustva kojima nas je Bog obdario bez naših zasluga. Ipak, ne bismo smjeli nastupati pompozno nego jednostavno i s mirom, zahvalnošću i priznavanjem, poštujući sve ljude u njihovoj slobodi.

U naše doba proces globalizacije stvara nove i hitne probleme. Upravo zato ljudi vjere u Boga trebaju zajedno tražiti pouzdane odgovore. S ovog gledišta, najpraktičnije teme za kreativni međureligijski dijalog su one pred kojima stoji čovječanstvo zbog procesa globalizacije: ekologija, siromaštvo, etničko pomirenje, međunarodna pravda, mir i dr.

Uz dijalog učenjaka postoje i različite prigode za "dijalog života" u okviru multireligijskih društava. Ovaj dijalog ne traži opće slaganje nego se usmjerava na prihvaćanje i poštivanje religijske slobode drugih te njihova prava da odabiru svoju konačnu viziju i cilj.

Zapostavimo li međureligijski dijalog, potičemo na stvaranje novih geta, strahovitih religijskih čišćenja te novih oblika religijskog fanatizma koji u konačnici vodi "dijalogu" terorističkih bombi i raketa moćnika. U

1 Usp. A. Yannoulatos, *Der Dialog mit dem Islam aus Orthodoxer Sicht*, XLVI. Ökumenisches Symposium, 16. Oktober 1986 in Wien, R. Kirschlager, A. Stiernemann (Hrsg.), *Ein Laboratorium für die Einheit*, Pro Oriente, XIII, Tyrolia Verlag, Innsbruck, Wien 1991., str. 210-222.

svojim zemljama trebamo živjeti jedni s drugima kao i u složenom "globalnom selu" koje zovemo planet zemlja.

4. Promicati konstruktivni religiozni odgoj i naobrazbu

Mi kršćani i muslimani trebamo promicati ova načela zajedno s novim stilom religioznog odgoja i naobrazbe. Nereligiozna naobrazba i odgoj stvaraju dublje krize u sustavu vrijednosti. Na primjer, u istočno-europskim zemljama krilatice o utopijskom kolektivizmu koje su prevladavale u minulim godinama sada su nadomještene porukama o sebičnom kapitalizmu. Prevladava posebna šutljivost koja se ponekad izražava u apatiji i indiferentnosti a ponekad kao bježanje od stvarnosti. U toj duhovnoj praznini vjerske zajednice trebaju njegovati vjeru u Boga te otvarati nove duhovne horizonte koji će osnažiti moralne ideje, unutarnju disciplinu i kreativnost naroda.

Trebamo se zauzimati za osnovno vjersko obrazovanje u javnim školama. Jedan od prigovora koji se često čuju protiv toga jest da u građanskim društvima s više religija sama religija može narod dijeliti. Ipak je to samo izgovor onih koji se zalažu za nereligiozan način socijalnog života i stoga traže potiskivanje religije na privatno područje. Trebamo se opirati takvom stavu koji prevladava u nekim postkomunističkim istočno-europskim zemljama. Religiozno zauzimanje u pluralističkom društvu nije prijetnja jer može veoma pozitivno pridonositi stabilnosti i održivosti mira.

Također se pokazuje hitna potreba da se ponovno napišu mnoge od naših vjerskih knjiga s mentalitetom otvorenosti kad govore o prošlosti, bez duha agresije i polemike. Trebalo bi biti moguće neke teme zajedno proučavati te odlučiti koje kulturne vrijednosti i norme možemo naglašavati. Takav tip naobrazbe i odgoja trebao bi se nastaviti u crkvama i džamijama te u tisku i elektronskim medijima.

Posebna odgovornost vjerskih poglavara u pluralističkom društvu jest voditi svoj narod u duhu bratskog suživota, ne dopuštajući da fundamentalisti i ekstremisti zavode naše zajednice. Ako religija podupire mržnju, rasizam i ksenofobiju, može postati strahovita opasnost. Religija ima životnu ulogu u svakom društvu time što pridonosi ljubavi i poštivanju drugih.

To dakako ne znači da ćemo prešućivati posebnosti svojih religija i uvjerenja ili zanemarivati vlastiti identitet. Izlagati svoju vjeru i istine na kojima počivaju naši životi sasvim je drugo od agresivnosti prema drugima ili iskrivljivanja njihovih pogleda.

5. Široka odgovornost

Kršćani i muslimani Europe ne žive odvojeno od ljudi drugih kontinenata. U našem stoljeću proces globalizacije dovodi sve države i narode u ekonomsku i kulturnu međuovisnost. Obje naše religije imale su od početka široku perspektivu, često misleći na globalizaciju u smislu nametanja naših pogleda drugima. Danas se takav pristup temeljito promijenio. Moramo prihvatiti religijski pluralizam te pristupiti kreativno međureligijskom dijalogu o mnogim temama i izazovima koji pred nama stoje a dolaze od tehnologije i znanosti. Da bismo nadvladali nesporazume prošlosti i konstruktivno surađivali, trebamo gajiti osobne odnose, kontakte i čak prijateljstva među vjerskim poglavarima.

Ljudi koji u Europi vjeruju u Boga mogu cijelom svijetu davati primjer mirnog suživota. Veoma često naglašavamo ljudska prava ondje gdje smo manjina, ali odjednom zauzimamo drugačiji stav ondje gdje smo većina. Uzmimo za primjer slučajeve Sudana i Afganistana. Želimo li biti odgovorni građani Europe, dužni smo se s ljubavlju brinuti ne samo za naš kontinent nego i za međunarodnu stvarnost, nudeći kreativne doprinose i pravedne prosudbe.

* * *

Da zaključim. Radi mirnog suživota religijskih zajednica u Europi i kreativnog doprinošenja pluralističkom društvu mi kršćani i muslimani trebamo tražiti i promicati načela zdrave antropologije iz središta našeg religijskog učenja i najboljih stranica naših tradicija, naglašavajući iskreno poštovanje svakog ljudskog bića te dužnost nadvladavanja nasilja i djelovanja u prilog pomirenju. U isto vrijeme trebamo se boriti za razvijanje i primjenu tih načela etičnim predvođenjem i poučavanjem pripadnika vlastitih zajednica.

Tako ćemo pridonositi širem krugu mira i solidarnosti u Europi koji će osiguravati pravdu i sigurnost svakoj ljudskoj osobi, svakom narodu, svakoj manjini te voditi u dublju, humaniju kulturu.

THE RELIGIOUS CONTRIBUTION TO DEVELOPING SHARED VALUES AND COMMON CITIZENSHIP

How religious communities can contribute to construction of a better society

Summary

Author is an ethnic Greek, Orthodox archbishop in Albania. In the first part of his paper he submits to theological analysis European societies in which modern Christians and Muslims live and operate. On the one side he sees marginalization of religion to the sphere of privacy and shortage of spiritual values in secular Europe, on the other side he points to insistence on human rights, as they have been proclaimed and accepted in different Declarations. Muslims will have to adjust to living in pluralistic societies - which comprise also atheists - and Christians should learn to love all their fellow humans equally. In the second part he lists priorities for which Christians and Muslims should stand up in European states and nations: humane resistance to violence, reconciliation and sustainable peace, constructive religious education through public schools. "We have to give voice to those who have lost it through fear." This we can gradually achieve through inter-religious dialogue, examples of peaceful co-existence, equal respect for the rights of different ones in regions where we are majority and minority. Globalization is a challenge to believing persons and citizens of pluralistic societies to humanely cooperate in the fields of ecology, poverty, ethnic reconciliation, international justice, peace etc.

(S engleskoga preveo i sažetke napisao Mato Zovkić)